

ЛОКАЛЬНО МАРКОВАНІ ПОЛОНІЗМИ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ ПОЧАТКУ ХХІ СТ.

У статті розглядаються новітні запозичення з польської мови, які функціонують у сучасній українській мові на рівні мовлення (в електронних ЗМІ) та номінують етноспецифічні явища польської культури. Описується значення та походження цих слів, наявність / відсутність семантизації, стилістична та прагматична функція їх у текстах.

Ключові слова: запозичення, полонізм, безеквівалентна лексика.

The article considers present-day loanwords from the Polish language, functioning in modern Ukrainian language at the speech level (in electronic mass media) and nominating ethnospecific phenomena of the Polish culture. The meaning and origin of these words, presence / absence of their semanticity, their stylistic and pragmatic function in the texts are described.

Key words: loanwords, words of the Polish origin, untranslatable (culture-specific) vocabulary.

Процес взаємодії мов належить до мовних універсалій: немає мов, які б не зазнавали б у процесі свого розвитку впливу інших мов [3, 142]. Найяскравіше ця взаємодія проявляється у вигляді лексичних запозичень, які стають потужним імпульсом мовних змін: за підрахунками дослідників, понад 20 % неологізмів сучасної української мови є запозиченнями [1]. Звичайно ж, переважну, якщо не абсолютну більшість серед цих новітніх запозичень становлять англіцизми. Проте не можна оминати і внесок інших мов, зокрема тих, що безпосередньо контактують з українською. Тому-то становить інтерес виявлення й опис полонізмів, які нещодавно з'явилися в українській мові.

Електронні ресурси дають сучасним лексикологам зручну можливість отримати інформацію про першу фіксацію запозиченого слова у мовленні, про його подальше функціонування і досягнення певного рівня частотності (зрідка – входження до основного лексичного складу) чи (набагато частіше) про втрату актуальності й припинення вживання.

Метою статті є констатація та опис функціонування в мовленні нових запозичень із польської мови, зафіксованих (досить регулярно чи, навпаки, okazіonalно) сучасними україномовними ЗМІ. Ми свідомо обмежуємося лише лексемами, маркованими локально (*гжанець*) чи локально й хронологічно (*осадник, осадництво*).

Серед запозичень, що знаходяться на маргінесах живомовної стихії, виділяють варваризми та екзотизми, прагнучи розмежувати ці поняття. Варваризми – це слова з виразними ознаками іншомовності, лексеми, процес запозичення яких ще не закінчився. Одним з основних критеріїв виділення варваризмів є відсутність повної адаптації до мовної системи [3, 198]. При цьому варваризми не називають іншомовних реалій, мають відповідники в українській мові та легко можуть бути „перекладені” шляхом заміни своїми відповідниками [2, 147]. Екзотизми ж є назвами етноспецифічних явищ. Як зазначає Г. В. Зимовець, перенесення з іншої мови назви реалії (явища, відсутнього в культурі носіїв мови-реципієнта) зумовлене об’єктивними причинами – необхідністю поповнення словника позначеннями для нових денотатів. Такі лексеми широко використовуються у художній літературі зі стилістичною метою, однак за наявності сприятливих умов можуть перейти до основного лексичного фонду мови. Проте на початкових етапах введення іншомовних лексем вони можуть супроводжуватися поясненнями у тексті [див.: 3, 213].

Запозичення – назви місцевих реалій виконують, крім номінативної, ще й стилістичну функцію, наголошуючи на локальній чи локально-хронологічній прив’язці денотата до певної точки просторового чи часового континууму. Не входячи до основного лексичного складу мови-донора, а іноді й узагалі перебуваючи на рівні мовлення, а не мови, такі запозичення тим не менше становлять

інтерес як в аспекті мовно-культурних контактів, так і в аспекті динаміки лексичної системи в сучасному соціумі.

Назви етноспецифічних страв традиційно становлять облігаторну частину безеквівалентної лексики. Щоправда, лише поодинокі етноспецифічні страви проникають у побут інших народів (як-от бігос, гуляш чи суші). Здебільшого ж вони стають хіба що „цікавосткою” для туристів, а назви цих страв функціонують на рівні мовлення, а не мови. Є така група слів і серед запозичень з польської. Пор. рекламу туристичного туру зі згадуванням назв польських страв та напоїв і семантизацією деяких із них: *Рекомендуємо познайомитись з гуральськими традиціями і скуштувати частинку культури поляків – „Гуральський вечір”! „Бундз” – чудовий сир, „оципек” – солений овечий сир, „москол”, свинина, ягнятко, баранина, „квашниця” і, звичайно ж, чай горянина – всесвітньо відомий „гжанець”* [23]. Тепер детальніше про ці назви.

На Подгалі (польські Татри) виробляють сир з овечого молока *bundz, bunc*. Назва має паралелі в сусідніх слов'янських мовах. Українські словники фіксують гуцульський діалектизм *будз* „свіжий овечий сир” [8, т. 1, 247], *бундз* „молодой овечій творогъ”, „большой кусок овечьего сыру” [7, 105]. В „Етимологічному словнику української мови” ця лексема розглядається як імовірно запозичення з румунської мови, а польські діалектні лексеми *bundz, bunc, bondz* – як запозичення з української [2, т. 1, 278].

Що ж до назв інших страв, то *moskol* (мн. *moskole*) – „*placki pieczone na blasze, potrawa regionalnej kuchni podhalańskiej*” – перепічка (пляцек), що печеться на гарячій поверхні кухонної плити; назву пояснюють як похідну від *Moskal* „росіянин”: начебто в часи Першої світової війни військовополонені з Росії саме так випікали „пляцки”. Перекладний словник фіксує варіант *moskal* як діалектизм зі значенням „овсяная лепешка” [4, т. 1, 462]. *Квашниця* < п. *kwaśnica* „*tradycyjne danie polskiej kuchni góralskiej, zupa otrzymywana z kiszzonej kapusty z dużym udziałem soku z kwaszonej kapusty i mięsa*” – суп із кислої капусти на свинячих реберцях.

Найчастіше серед назв польських страв та напоїв в україномовних текстах згадуються *оципек / осципек* і *гжанець / тжанець*. Бе-

зеквівалентна лексема *oszczypek / oscypek* в перекладному словнику семантизується (не зовсім вдало) як „копченая брынза (в кусках веретенообразной формы)” [4, т. 1, 652]. В україномовних текстах значення цього слова здебільшого пояснюється: *Також рекомендую **оципек** (oscypek) – копчений сир із овечого молока, схожий на наші гуцульські коники* [19]; *Популярним є також **оципек** (смажений на грилі солоний сир) <...>* [18]; *Тут Ви зможете придбати сувеніри, купити гуральський сир (**оципек**) <...>* [17].

Назву традиційного польського гарячого алкогольного напою – *grzane piwo / wino*, чи *grzaniec*, – в україномовних текстах представлено у формах *гжанець, гжанец, гжанець, гжанец* з обов’язковою повною чи частковою семантизацією: *<...> запрошують покуштувати приготовлені на грилі вишукані страви, насолодитися незабутніми солодощами, і різдвяним напоєм – **гжанець*** [23]; *А в холодну пору гостям пропонують також **гжанець** – гаряче пиво із вишневим чи малиновим сиропом, або з медом і спеціями* [17, 8.09.2011]; *Півний **ганець** (гаряче пиво) з цитриною, коли за вікном заметіль – краса* [21]; *У місцевих поляків є звичай пити **гжанець** – це таке підігрите пиво зі спеціями* [25]; *Склянка галицького **гжанцю** (гаряче вино зі спеціями) – 6 злотих* [18]; ***Гжанец** і різдвяний ярмарок в центрі міста підняли настрій <...>. **Гжанець** – Віноварене – Глювайн – Вінбрюле – Форальтбор – глінтвейн став напоєм нашої поїздки* [12]. Хоч слово *гжанець* неодноразово повторюється, та наявність семантизації переконливо свідчить про знаходження його на маргінесах сучасної української мови. Перетворення слова на загальноживане залежить виключно від позамовних чинників – стане напій популярним чи залишиться екзотикою.

Згадується також назва польської страви *жур / журек* (п. *żur, żurek*): *<...> корчма, де подають <...> старопольський **жур** – суп на житній заквасці* [28]; *На ці гроші можна взяти борщ чи **журек**, вареники, чай або каву* [18]. Аналогічна страва була знайома й іншим слов’янам. Так, у словнику Б. Грінченка *жур, джур* описується як страва на заквашеному вівсяному борошні [7, 376, 492]. Оскільки етимологічно слово *жур* пов’язане з давньоверхньонімецьким *sûr* „кислий” (спорідненим із праслов’янським **surgъ* „сирий”) та

середньовісньонімецьким *sûr* „кисле тісто” [6, 210], то, очевидно, свого часу воно прийшло в українську мову через польське посередництво. Втім, на сьогодні лексема, зафіксована словником Б. Грінченка, є в українській мові практично не вживаною, а *жур* / *журек* функціонує саме як назва польської страви, з семантизацією лексичною (*суп на житній заквасці*) чи контекстуальною (*борщ чи журек*).

Насичення текстів про Польщу назвами етноспецифічних явищ є потужним і надійним засобом створення місцевого колориту. В [28] згадуються зокрема реалії, пов'язані з національною кухнею та шляхами її репрезентації: *На перше у цій кнайпі смакуватиме боровиківка – густо насичена грибна юшка* <...> (від польського *borowikówka* < *borowik* „білий гриб” [4, т. 1, 79]); *Неподалік на розі є „Вінярня”, де в зимовий період найкраще замовити „Гжанець галиційський” – глінтвейн з приправами (вінярня „винний магазин / ресторан” – від польського *winiarnia* [4, т. 2, 522]); <...> потрапите у „Налисничарню”, де, щоб наїстися досхочу, достатньо замовити <...> налисники з гречаного борошна з різними соусами на вибір (пор. п. *naleśnik* „млинець” [4, т. 1, 490]). І нарешті: *А через дорогу біля Ботанічного саду є низка рибних „смажарень”, де на вас чекатимуть рум'яні форелі та коропи* (від п. *stajalnia* „кіоск, де продають смажену рибу” [4, т. 2, 345]).*

Виразними маркерами місцевого колориту традиційно виступають також оніми. Автор зазначеної вище статті активно використовує і цей тип лексем: *Під Брамою Гродською розташувався Театр NN* <...> (*Гродська* – власна назва брами в історичному центрі Любліна, прикметник від польського історизму *gród* „фортеця, замок”); *Найвідоміший з університетів є Католицький (КУЛЬ), у якому свого часу викладав Папа Іван Павло II; тепер же виш має його ім'я* (назва університету в Любліні – аббревіатура, від польського *Katolicki Uniwersytet Lublinski*); <...> *етнофестивалю „Миколайки фолькові”* <...> *Організовує його місцевий гурт „Оркестр Святого Миколая”* <...> (назва етнофестивалю в Любліні – від польського *Mikołajki folkowe*: *mikołajki* – назва традиційного для польської культури свята, дня святого Миколая). Вжито й катойконім *любеляк*

„мешканець Любліна”. <...> **любеляки** нерідко виїздять із рідних, не зовсім престижних, місць до Кракова, Вроцлава, Варшави; <...> познайомитися з **любеляками** ближче <...> [28].

Неодноразово вживається *Старувка* „історичний центр польського міста, найстарша його частина”: <...> **над Старувкою** (*Старим містом*) височіє Люблінський замок <...> [28]; *Старе місто* – або, як його ще називають, **Старувку**, – вважають обличчям Варшави 24% респондентів. Цікаво, що *Старувка* частіше згадувалася у відповідях жінок, а також молоді [13]; *Старе місто* *Замості* вважається найточнішою реалізацією ідеї міста в стилі ренесансу. Власне тому *Старе місто*, або, як кажуть поляки, **Старувка** міста занесена до списку об’єктів світової культурної спадщини ЮНЕСКО [22]. Від польського *starówka*.

Назви етноспецифічних реалій стають засобом зацікавлення туристів: *Факультативно пропонуємо вечірню атракцію по-гуральськи – виїзд групи з факелами на куліг* [15] (п. *kulig* „традиционное катание на санях (на масленице)” [4, т. 1, 371]). Прикметник від п. *góral* „гураль (коренной житель польських Татр)” [4, т. 1, 244] активно вживається у рекламі туристичних послуг: *Тут Ви зможете придбати сувеніри, купити гуральський сир (оципек) і побачити багато цікавинок, а також прогулятися центральною вулицею Закопане – Крупувки* [17]; *Вечірня прогулянка центральною вулицею Закопане – Крупувки. Тут Ви зможете відвідати магазини, посидіти в гуральських колибах біля палаючого багаття, послухати гуральську музику та з’їсти оригінальні гуральські страви* [15].

Вживання полонізмів на рівні індивідуального мовлення може не тільки виконувати номінативну функцію, а й ставати засобом локальної маркованості, як це відбувається при введенні в україномовний текст полонізмів *krasnal*, *krasnołudek* “гном” [4, т. 1, 356]: **Красналі**, або **краснолюдки**, – то польською “гноми”. Невеличкі створіння в каптурках, заклопотані своїми справами. Найбільше їх у самому центрі: в околицях Ринку можна побачити близько трьох десятків **краснолюдків**: біля фантастичної готичної Ратуші, найстаршого в Польщі паба та костелу Св. Ельжбети [27]. Характерно, що слово *несмертельник* (від п. *nieśmiertelnik* „солдатський жетон до 1939 р.”,

„nazwa używanego w wojsku elementu systemu identyfikacji żołnierzy w razie ich śmierci”) з’явилося в українському перекладі статті польського автора: *В результаті цих досліджень у биківнянських могилах знайдені предмети, які належали до осіб з Українського катинського списку. Серед них: водійські права Францішека Пашкеля, мешканця села Смордва, що під Дубном, заарештованого як „агента польської поліції”; військовий медальйон-„несмертьник” сержанта Юзефа Нагілька, командира прикордонної застави в Скалачі, він був ув’язнений як „антирадянський елемент”. <...> 2033 – саме під цим номером Юзеф Наглік фігурує в Українському латинському списку. Медальйон-несмертьник із його ім’ям був знайдений у Биківні [29]. У статті на цю тему, написаній українськими істориками, згадується вже тільки військовий медальйон: За твердженнями польських науковців, у ново віднайдених Биківнянських могилах виявлено посвідчення водія на ім’я Франца Пашкеля, військовий медальйон сержанта Юзефа Нагліка і гребінець австрійської фірми „Matador Garantie” з видряпанними на ньому ініціалами, які, як припускають, можуть належати полякам [30].*

Засобом локальної маркованості є й назва органу управління воєводства у Польщі – *сеймик* < п. *sejmik* „organ stanowiący i kontrolny samorządu województwa”: **Сеймик** Люблінського воєводства Польщі у понеділок прийняв постанову <...> [24]. <...> є відповідні домовленості між Вінницькою обласною радою та **сеймиком** Мазовецького воєводства щодо співпраці органів представницької влади [14]. Це нове запозичення, при тому, що в українській мові традиційно існував історизм *сеймик* „У Польщі та Литві XV–XVIII ст. – з’їзд, збори феодалів одного воєводства, повіту” [8, т. 9, 110].

І лише зрідка вживання полонізму є прийомом передачі специфіки особливостей мовлення мешканців Західної України – Тернопоя: *А ось і Катедра* – саме під такою назвою, з наголосом на другому складі, знають її місцеві жителі. Побудована 230 років тому як Домініканський костел, нині греко-католицька Церква Непорочного Зачаття Пресвятої Діви Марії – найвідоміша релігійна будівля міста [7]. Одним із територіально та хронологічно маркованих полонізмів української мови стало ще з середини минулого століття

слово *осадник*, що його одинадцятитомний „Словник української мови”, орієнтуючись на мовно-ідеологічні кліше радянських часів, фіксує як історизм зі значенням „польський колоніст на західноукраїнських та західнобілоруських землях за часів буржуазно-поміщицької Польщі” [8, т. 5, 753]. У мові-джерелі слово *osadnik* мало широке значення без територіально-хронологічних обмежень – „переселенець, колоніст” (див., наприклад: [4, т. 1, 644]). При запозиченні відбулося типове для таких ситуацій звуження семантики порівняно з мовою-джерелом: <...> у 1919–1929 рр. на ЗУЗ (передовсім – на Волинь) переселилося 77 тис. польських „осадників”, котрі отримали понад 600 тис. га родючих земель [9]; Розпочалося масове заселення і без того перенаселених українських теренів поляками (200 тис. ветеранів війни й так званих *осадників*, яким наділяли землю) [31]. Очевидно, новим запозиченням є полонізм *осадництво* < п. *osadnictwo* „заселение; колонизация” [4, т. 1, 644]: У 1930-ті роки в населенні Волині українці становили близько 70%, а в 1940-ті (коли, власне, й розгорівся кривавий конфлікт, який у Польщі дехто називає геноцидом) – мало не 80%, тоді як поляки – лише 15%. І то близько половини з них переселилися із власне польських земель за 20 міжвоєнних років у межах політики „осадництва Східних кресів” (назва теренів сьогоденної Західної України, Білорусі та Литви) [11].

Розглянуті полонізми, будучи назвами етноспецифічних реалій, крім номінативної функції, виконують у текстах, як правило, ще й стилістичну роль, наголошуючи на локальній специфіці іменованого об’єкта – прив’язці його до Польщі та її культури. Крім них, на сьогодні українська мова досить активно запозичує слова польської мови, яким не властива локальна маркованість, що свідчить про досить активні наслідки безпосередніх українсько-польських мовних контактів. Втім, нові запозичення з польської мови, що не є назвами етноспецифічних реалій, варті окремого дослідження.

Література

1. Мазурик Д. В. Інноваційні процеси в лексиці сучасної української літературної мови (90-і роки ХХ ст.) : Автореф. дис. на здобуття наук.

- ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 – „Українська мова” / Данута Володимирівна Мазурик. – Львів. нац. ун-т імені І. Франка. – Л., 2002. – 19 с.
2. Медведєва О. Запозичення термінів як чинник лексичної інтерференції / О. Медведєва // Українська термінологія і сучасність. Зб. наукових праць. – К. : НАН України, 1998. – С. 147–148.
  3. Мова і мовознавство в духовному житті суспільства: Монографія. – К. : Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2007. – 352 с.
  4. Гессен Д., Степула Р. Большой польско-русский словарь. – М. – Варшава : Русский язык – Ведза Повшехна, 1980. – Т. 1, 2.
  5. Етимологічний словник української мови / гол. ред. О. С. Мельничук : У 7 т. – К. : Наук. думка, 1982. – Т. 1. – 632 с.
  6. Етимологічний словник української мови / гол. ред. О. С. Мельничук : У 7 т. – К. : Наук. думка, 1985. – Т. 2. – 572 с.
  7. Словарь української мови / Упор. з дод. влас. матеріалу Б. Грінченко : в 4-х т. – К. : Вид-во Академії наук Української РСР, 1958. – Т.1. – 496 с.
  8. Словник української мови : в 11 т. / гол. ред. І. К. Білодід [та ін.]; АН УРСР; Інститут мовознавства. – К. : Наук. думка, 1970–1980.
  9. Веденєєв Дмитро. Минуле як фактор конфліктів в українсько-польських стосунках. Українська правда, 04.07.2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.pravda.com.ua/
  10. Гнатенко Марина. Соло Соломії. Тиждень, 30.06.2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: tyzhden.ua/
  11. Грабовський Сергій. Чи заспіває польський Сейм голосом КГБ/ФСБ? Тиждень, 25.04.2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: tyzhden.ua/
  12. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: citroen-club.com/index.php?topic/10185-різдвяна-поїздка-2011/
  13. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://homebiz4ua.ru/247.html>, 21.03.2011.
  14. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://news.meta.ua/metka>, 21.06.2013.
  15. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://quality.net.ua/msg/ea4c665c5cb3f5ad3433840ed2d446c0/>
  16. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.gryntour.lviv.ua/pages/view/137.html>

17. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.gryntour.lviv.ua/pages/print/235.html>
18. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.lvivpost.net/content/view/13284/401/>
19. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: kolotylka.blogspot.com/2012/03/krakow-jesc-i-pic.html.
20. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: myreport.com.ua/foto-reportazh_big/yak-sya-varyt-pyvo.html.
21. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: posydenky.lvivport.com
22. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: wpolsce3000.wordpress.com/, 15.11.2012
23. [Електронний ресурс]. Режим доступу: www.akkordtour.com.ua/news.php/news/604/lang/ua
24. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.gazeta.lviv.ua. 25.06.2013.
25. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.nakurort.dp.ua/content/view/7902/7421/
26. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.voyageif.if.ua/34-polshha/758-drakon-cukerki-para-lizh.html
27. Зінченко Олександр. Полювання на краснолюдків. Тиждень, 6.06.2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: tyzhden.ua/
28. Кабачій Роман. Уніялюбіві. Тиждень, 26.02.2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: tyzhden.ua/
29. Кальбарчик Славомір. Український катинський список. Українська правда, 9.11.2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.pravda.com.ua/
30. Кривошея Володимир, Онишко Леся. „Український катинський список” – за і проти. Не все так просто. Українська правда, 17.11.2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.pravda.com.ua/
31. Яблонський Валентин. Волинь-1943: погляд через 70 років. Дзеркало тижня, 5.04.2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://gazeta.zn.ua/>